

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی روایات تفسیری امام صادق (ع) در جزء پانزدهم قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر محمد علی تجری

استاد مشاور:

دکتر محمد جواد نجفی

نگارش:

طیبه احمدی

زمستان ۱۳۸۷

۱۱۳۴۵۲

کتابخانه و مراکز علمی بزرگ
شعبه کتب و اسناد

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خانم: طیبه احمدی رشته: علوم قرآن و حدیث
تحت عنوان: بررسی روایات تفسیری امام صادق (ع) در جزء پانزدهم قرآن کریم
با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۲۱ / ۱۱ / ۸۷ تشکیل گردید.
در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۸ با
حروف هجری
با درجه: عالی (۱) بسیار خوب (۲) خوب (۳) قابل قبول (۴) دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبۀ علمی	امضاء
آقای محمدعلی تجری	استاد راهنما	استادیار	
آقای محمدجواد نجفی	استاد مشاور	استادیار	
آقای محمدتقی دیاری بیدگلی	استاد ناظر	دانشیار	
خانم رضیه سادات سجادی	استاد ناظر	استادیار	
آقای سیدمحمدجواد وزیری فرد	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی	استادیار	

محریر امور آموزش و تحصیلات تکمیلی
نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء:

خیابان جاده قدیم اصفهان،

دانشگاه قم

پستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱

دورنویس:

ت آموزش ۲۸۵۵۶۸۴

ت اداری ۲۸۵۵۶۸۶

ت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

تقدیم به :

ساحتِ قدس امام به حق ناطق، جعفر بن محمد الصادق علیه السلام که مذهب تشیع به نام او زنده است و جاویدان .
و به همسر مهربان و فرزند عزیزم امیر مهدی که در طول تحصیلاتم مشکلات فراوانی را صبورانه تحمل کردند.

تقدیر و تشکر

در آغاز سپاسگزارم به درگاه خداوند مَنان که توفیقی عنایت فرمود تا بتوانم گامی هر چند ناچیز در راه پژوهشهای قرآنی ببیمایم، و این امر ممکن نبود مگر با ارشاد و راهنمایی عزیزانی که در این راه چراغ راهم بودند. بدین جهت از راهنمایی های استاد گرانمایه جناب حجه الاسلام والمسلمین آقای تجری که سهم فراوانی در به ثمر رسیدن این پایان نامه داشتند و نیز از استاد محترم جناب آقای دکتر نجفی که مشاورت بنده را بر عهده داشتند صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم .

و نیز از مسئولین تحصیلات تکمیلی به ویژه سرکار خانم سنگی کمال تشکر را دارم.

چکیده

در این پایان نامه که با عنوان «بررسی روایات تفسیری امام صادق علیه السلام در جزء پانزدهم قرآن مجید» تنظیم گردیده است، احادیث تفسیری امام صادق علیه السلام در ذیل آیات جزء پانزدهم قرآن مجید از تفاسیر روایی شیعه جمع آوری و از منابع اصلی مصدربیابی و استدراک شده است.

تمامی احادیث نقل شده علاوه بر ترجمه مورد بررسی سندی و دلالتی قرار گرفته و در پایان نیز شرح حال رجال در فصلی جداگانه آمده است.

کلید واژه ها : تفسیر روایی، تفسیر روایی امام صادق علیه السلام ، روایات تفسیری.

فهرست مطالب

عنوان ..... صفحه

چکیده

*****

فصل اول

کلیات

۲	تبیین موضوع ، اهمیت و ضرورت آن
۴	پیشینه تحقیق
۵	روش تحقیق
۵	الف: اصطلاحات سندی
۶	صحیح
۶	حسن
۷	موثق
۷	ضعیف
۷	مسند
۸	متصل
۸	مضمّر
۸	موقوف

۹	معلق.....
۹	منقطع.....
۹	مرفوع.....
۱۰	مرسل.....
۱۱	معضل.....
۱۱	مجهول.....
۱۱	مهمل.....
۱۱	ب: اصطلاحات دلالی.....
۱۱	اسباب نزول.....
۱۲	فرق اسباب نزول با شأن نزول.....
۱۲	جری و تطبیق.....
۱۳	مصدق.....
۱۳	تبیین معنا.....
۱۴	نسخ.....

***

فصل دوم

روایات همراه با ترجمه، بررسی سندی و دلالی آنها

۱۶	فضیلت تلاوت سوره اسراء.....
۱۸	آیه ۱.....
۸۲	آیه ۳.....
۸۳	آیه ۶.....
۸۶	آیه ۹.....
۸۹	آیه ۱۱.....
۹۱	آیه ۱۲.....

٩٣	آیه ١٣
٩٥	آیه ١٤
٩٦	آیه ١٩
١٠٠	آیه ٢٣
١٠٧	آیه ٢٥
١٠٩	آیه ٢٦
١١٥	آیه ٢٩
١١٩	آیه ٣٢
١٢٣	آیه ٣٣
١٢٤	آیه ٣٤
١٢٦	آیه ٣٦
١٣٢	آیه ٤٤
١٣٤	آیه ٤٥
١٣٧	آیه ٤٦
١٤٠	آیه ٤٩
١٤٢	آیه ٥٥
١٤٥	آیه ٥٦
١٥٤	آیه ٥٨
١٥٥	آیه ٦٠
١٦٠	آیه ٦٤
١٦٣	آیه ٦٥
١٦٥	آیه ٧٠
١٧١	آیه ٧١

۱۷۹	آیه ۷۲
۱۸۲	آیه ۷۴
۱۸۵	آیه ۷۷
۱۸۶	آیه ۷۸
۱۹۱	آیه ۷۹
۱۹۸	آیه ۸۰
۲۰۱	آیه ۸۲
۲۰۶	آیه ۸۴
۲۰۹	آیه ۸۵
۲۲۵	آیه ۸۸
۲۲۶	آیه ۹۳
۲۲۸	آیه ۱۰۱
۲۳۴	آیه ۱۰۷
۲۳۵	آیه ۱۱۰
۲۴۴	آیه ۱۱۱
۲۵۹	فضیلت تلاوت سوره کهف
۲۶۰	آیه ۲
۲۶۲	آیه ۹
۲۶۷	آیه ۱۳
۲۷۲	آیه ۱۷
۲۷۴	آیه ۱۹
۲۷۵	آیه ۲۱
۲۷۶	آیه ۲۳ و ۲۴

۲۸۶.....	آیه ۲۵
۲۸۷.....	آیه ۲۸ و ۲۹
۲۹۰.....	آیه ۳۲
۲۹۱.....	آیه ۳۹
۲۹۳.....	آیه ۴۴
۲۹۴.....	آیه ۴۶
۲۹۷.....	آیه ۴۷
۲۹۹.....	آیه ۴۸
۳۰۰.....	آیه ۴۹
۳۰۲.....	آیه ۵۰
۳۰۶.....	آیه ۶۰
۳۱۰.....	آیه ۶۲
۳۱۱.....	آیه ۶۵
۳۱۷.....	آیه ۶۷ و ۶۸ و ۶۹

***

فصل سوم

۳۲۵.....	شرح حال رجال
----------	--------------

***

چکیده انگلیسی

***

فهرست منابع

فصل اول

کلیات

فصل اول

کلیات

تبیین موضوع، اهمیت و ضرورت آن

قرآن مجید به عنوان کامل ترین و آخرین کتاب آسمانی بر پیامبر خاتم نازل و تمامی نیازهای بشری را خداوند متعال در این کتاب بر پیغمبرش فرو فرستاد، اما قرآن مجید آنچه را که در بردارد به صورت کلی است و متعرض بیان جزئیات نشده است و جزئیات را باید از آن استخراج نمود.

استنباط مسائل جزئی و فرعیات از قرآن مجید مسلماً از عهده هر کسی بر نمی آید و این امر را باید کسی عهده دار گردد که متصل به منبع لایزال الهی (وحی) باشد و ارتباط تنگاتنگی با قرآن داشته باشد. این چنین کسانی، همانهایی هستند که خدای سبحان در قرآن کریم از آنان با عنوان مطهرون^۱ نام برده است.

پاسخ گویی سنت - در تمام عرصه های دین شناخت - در کنار قرآن؛ نشان گر اهمیت و جایگاه بلند آن است. بدین خاطر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سنت را به عنوان قرین قرآن، دومین موهبت الهی برای خود دانسته است؛ آنجا که فرموده: «اوتیت القرآن و مثله معه؛ به من قرآن و با قرآن همسان آن (سنت) ارزانی شده است»^۲.

---

۱. سوره واقعه، آیه ۷۹.

۲. محمد بن علی شوکانی، فتح القدر (بیروت: دار ابن کثیر، دار الکلم الطیب، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق)، ج ۲

اهتمام پیامبر اکرم و اهل بیت علیهم السلام به تعلیم و انتشار آموزه های روایی و تأکید بر ثبت و ضبط آنها و نیز کوشش عموم صحابه، تابعان و شاگردان ائمه علیهم السلام در فراگیری حدیث، ثبت و نشر آن، به رغم ممانعت از کتابت و تدوین حدیث طی یک سده که در تاریخ حدیث اهل سنت اتفاق افتاد، حکایت گر نقش و جایگاه «سنت» است.

در موارد متعددی، اهل بیت با عنوان عدل قرآن و ثقل اصغر، در کنار قرآن و ثقل اکبر معرفی شده اند که معروف ترین جمله پیامبر در این مورد، حدیث ثقلین است که از طریق خاصه و عامه به صورتهای گوناگون و در حد متواتر نقل شده است که ما در اینجا فقط به یک نقل اکتفا می کنیم و آن روایتی است که از ابی سعید خدری نقل شده است که: پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خطبه خواند و فرمود: «إيها الناس اني تركتُ فيكم الثقلين خليفتي ان اخذتم بهما لن تضلوا بعدى، احدهما الاكبر من الآخر، كتاب الله حبل ممدود من السماء الى الارض و عترتي و هم اهل بيتي لن يفترقا حتى يردا على الحوض»^۱.

در بین ائمه اطهار (ع)، امام باقر و امام صادق علیهما السلام و مخصوصاً امام صادق علیه السلام به خاطر وضعیت سیاسی زمانش فرصت بیشتری برای تبیین مسائل اسلامی از جمله تفسیر قرآن پیدا نمودند. ولی متأسفانه در گذر زمان برخی از آفات بر روایات ائمه از جمله روایات تفسیری ائمه علیهم السلام وارد آمد که از جمله آنها می توان به ضعف اسانید، وضع و جعلیات و اسرائیلیات اشاره نمود^۲.

---

۱. قاضی سید نورالله حسینی مرعشی، *احقاق الحق و ازهاق الباطل* (قم: انتشارات کتابخانه آیه الله العظمی

نجفی مرعشی، [بی تا])، ج ۹، ص ۳۱۶

۲. محمد هادی معرفت، - *التفسیر و المفسرون فی ثوبه التشیب* (مشهد: الجامعة الرضویة للعلوم الاسلامیة، ط

اول، ۱۴۱۹ق)، ج ۲، ص ۳۰.

بدین لحاظ و با توجه به اهمیتی که روایات تفسیری در فهم قرآن مجید دارند، تتبع و بررسی پیرامون این احادیث ضروری به نظر می‌رسد.

در این تحقیق ما بنا داریم که روایات تفسیری امام صادق علیه السلام را در جزء پانزدهم قرآن مجید بررسی نماییم.

مجموع روایات نقل شده از امام صادق علیه السلام در جزء پانزدهم عبارت است از ۲۳۵ حدیث در ذیل ۶۹ آیه، که تعداد ۱۸۳ حدیث در ذیل ۴۴ آیه از آیات سوره مبارکه اسراء و ۵۲ حدیث در ذیل ۲۵ آیه از آیات سوره کهف (آیه ۱- ۷۴) آمده است. مطالب این تحقیق در سه فصل ارائه شده است. فصل اول کلیات، فصل دوم متن احادیث، ترجمه، بررسی سندی و دلالتی آنها، ذیل آیات مربوطه و فصل سوم شرح حال رجال.

پیشینه تحقیق

افزون بر روایاتی که در باب های مختلف از امام صادق علیه السلام رسیده است، به خصوص در زمینه تفسیر که به طور پراکنده در کتابهای حدیثی نقل و گزارش شده و یا شاگردان حضرت تدوین کرده اند و از بین رفته است، دو کتاب مشخص به نام های «مصباح الشریعه» و تفسیر جعفر الصادق در کتاب «حقایق التفسیر القرآنی» ابو عبدالرحمن سلمی به ایشان منتسب شده است.

کتاب مصباح الشریعه که بیشتر حاوی مضامین اخلاقی و نکات اعتقادی است و از ظاهر کلمات که در آغاز هر باب با مدح و اعظام آن حضرت آمده (طبق تحقیق به عمل آمده این کتاب توسط امام صادق علیه السلام نگارش نیافته است) و این احادیث به صورت مُرسل به امام صادق علیه السلام منتسب شده است. درباره کتاب تفسیر امام صادق علیه السلام نیز باید گفت که: گرایش باطنی و رمزی در این کتاب به خوبی آشکار است و نسبت این کتاب به

امام صادق علیه السلام ثابت نشده است.^۱

به جز دو کتاب مذکور، اثر دیگری در زمینه روایات تفسیری امام صادق علیه السلام که به زیور طبع آراسته گردیده باشد، مشهود نیست، و تنها تحقیقی که در این زمینه به صورت مدوّن و مکتوب وجود دارد و در حال پی گیری و تداوم است و انشاء الله به فرجامی نیکو خواهد انجامید چند پایان نامه است که با ابتکار اساتید محترم دانشگاه قم و با همت تعدادی از دانشجویان کارشناسی ارشد «علوم قرآنی» این دانشگاه تدوین و دفاع شده است، و این کار تا پایان جزء سی ام قرآن کریم به خواست خداوند متعال ادامه خواهد یافت.

روش تحقیق

ابتدا با راهنمایی های استاد محترم راهنما روایات تفسیری امام صادق علیه السلام در جزء پانزدهم قرآن از تفسیر نور الثقلین حویزی جمع آوری گردید. آنگاه با دو تفسیر البرهان و عیاشی نیز مطابقت شد و مشترکات آنها حذف و احادیثی که در نور الثقلین نبود، اضافه گردید. پس از جمع آوری احادیث، بررسی، تطبیق تفاوتها و استدراک آنها از منابع، ابتدا ترجمه و سپس بررسی سندی و بررسی دلالی در مورد آنها انجام گرفت.

در بررسی دلالی، سخنان ائمه علیهم السلام در ذیل آیات به سه دسته کلی تقسیم می شوند که عبارت است از: تبیین معنا، تبیین مصداق و قرائات. تبیین معنا خود شامل تبیین ظاهری (تفسیر) و تبیین باطنی (تأویل) می شود. تبیین مصداق نیز به مصداق (سبب نزول) و مصداق ثانویه (جری و تطبیق) تقسیم می گردد.

الف: اصطلاحات سندی:

---

۱. محمد علی ایازی، سیر تطور تفاسیر شیعه (ناشر: موسسه نمایشگاههای فرهنگی ایران، ۱۴۱۲)، ص ۳۹

صحیح

صحیح، روایتی است که سند آن توسط راویان عادل و امامی در تمام طبقات به معصوم متصل باشد^۱. از این تعریف که مورد پذیرش محدثان شیعه است می توان استفاده کرد که در تحقق روایت صحیح شرائط ذیل شرط است:

۱. نقل از معصوم، بنابراین روایتی که برغم برخورداری از اتصال سند و نیز برخورداری راویان از عدالت و امامی بودن از غیر معصوم؛ هم چون صحابه نقل شده باشد، اصطلاحاً صحیح نخواهد بود.
۲. اتصال سند، سند روایت صحیح می بایست در تمام طبقات از اتصال برخوردار باشد و افتادن حتی یک حلقه از سلسله اسناد، روایت را از صحیح بودن ساقط می کند.
۳. برخورداری راویان در تمام طبقات از دو صفت عدالت و امامی بودن.

حسن

حسن روایتی است که واجد تمام شرایط روایت صحیح است به استثنای آنکه در میان سلسله راویان نسبت به یک، یا چند راوی در منابع رجالی تصریح به عدالت نشده و تنها به مدح و ستایش او اکتفا شده باشد. به عبارت روشن تر حسن روایتی است که سند آن توسط راویان امامی عادل به استثنای یک، یا چند راوی که تصریح به عدالت آنها نشده، به معصوم متصل باشد^۲.

۱. محمد بهاء الدین عاملی، الوجیزة فی علم الدرایة (قم: منشورات مکتبة الاسلامی الکبری، ۱۳۹۶ق)، ص ۵؛

عبدالله مامقانی، مقیاس الهدایة فی علم الدرایة (بیروت: موسسه آل البیت للاحیاء التراث، ۱۴۱۱ق)، ج ۱، ص

۱۴۵-۱۴۶.

۲. عبدالله مامقانی، پیشین، ج ۱ ص ۱۶۰-۱۶۱.

موثق

موثق، روایتی است که به رغم برخورداری از اتصال سند به معصوم و نیز عدالت یا وثاقتِ روایان در تمام طبقات، یک یا چند راوی آن، غیر امامی باشند.^۱ در حقیقت روایان چنین حدیثی در حوزه اخلاق عاری از عیب و نقص اند، اما در حوزه عقیده دچار فساداند. بر اساس این اصطلاح، کلیه روایاتی که روایان اهل سنت، یا شیعیان غیر امامی نقل کرده باشند موثق خواهند بود.

ضعیف

با توجه به تعاریف پیش گفته برای حدیث صحیح، حسن و موثق، ضعیف حدیثی خواهد بود که هیچ کدام از این تعاریف بر او صادق نباشد.^۲ به عبارت دیگر هر حدیثی که فاقد اتصال سند، یا روایان آن فاقد صفت عدالت، یا وثاقت باشند، ضعیف خواهد بود. مفهوم ضعیف از نگاه اهل سنت نیز روشن است؛ زیرا هر حدیثی که تعریف صحیح و حسن بر آن منطبق نباشد ضعیف است. بنابراین روایاتی که فاقد اتصال، یا فاقد صفت عدالت در روایان باشند، یا در متن دچار شدوذ، یا علت باشند از نگاه محدثان اهل سنت ضعیف خواهند بود.^۳

مسند

روایتی است که سلسله اسناد آن در تمام طبقات متصل به معصوم باشد.^۴ اهل سنت چون عنوان معصوم را منحصر در پیامبر صلی الله علیه و آله می دانند، روایتی که سند آن تا پیامبر صلی الله علیه و آله متصل است، مسند می دانند، اما محدثان شیعه بخاطر تعمیم معصوم به ائمه علیه السلام اتصال به معصوم را در تعریف مسند لحاظ کرده اند. اصطلاح مسند با توجه به این که از بیان عقیده و اخلاق روایان؛ یعنی اثبات ایمان و عدالت، ساکت است، از

۱. همان، ص ۱۶۸.

۲. همان، ص ۱۷۷-۱۷۸.

۳. عثمان بن عبد الرحمن، مقدمه ابن صلاح، تحقیق و تعلیق و شرح صلاح بن محمد بن عویضه (بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۶ق)، ص ۴۱.

۴. عبدالله مامقانی، پیشین، ج ۱، ص ۲۰۲-۲۰۳.

کارآیی چندانی برخوردار نیست. گاه نیز مقصود از مسند مجموعه روایی است که روایات آن بر اساس ترتیب صحابه و روایات نقل شده از آنان تنظیم شده است؛ نظیر مسند احمد بن حنبل.

متصل

متصل بسان مسند، روایتی است که در تمام طبقات دارای اتصال است. یا این تفاوت که در متصل، روایت می تواند از معصوم نقل شود، یا به صورت موقوف به غیر معصوم منتهی گردد. از این جهت متصل، اعم از مرفوع و موقوف است. به حدیث متصل، موصول نیز می گویند.^۱

مضمّر

روایتی است که در انتهای سند به جای تصریح به نام معصوم از ضمیر غایب استفاده شده باشد. چنین کاربردی ناشی از آن است که راوی بخاطر تقیه از بردن نام امام اجتناب کرده یا نام امام بر او مشتبه شده است.^۲

موقوف

به روایتی که سلسله سند آن به صحابی پیامبر صلی الله علیه وآله، یا مصاحب امام معصوم علیه السلام منتهی شود موقوف می گویند.^۳ روایت موقوف بخاطر اعتبار صحابه در بسیاری از موارد از نگاه اهل سنت حجت است، اما محدثان شیعه روایت موقوف را تنها زمانی که صدور آن از طریق قرائن از معصوم ثابت شود حجت می دانند.

۱. عبدالله مامقانی، پیشین، ج ۱، ص ۲۰۶؛ عثمان بن عبد الرحمن، پیشین، ص ۴۴.

۲. عبدالله مامقانی، پیشین، ج ۱، ص ۳۳۲.

۳. همان، ص ۳۲۱-۳۲۲.

معلق

هر گاه از آغاز سند حدیث یک، یا چند واسطه به طور پیوسته حذف شده باشد و حدیث به راویان بعدی استناد داده شود، حدیث معلق است.^۱ چنان که روایات من لایحضره الفقیه و نیز بسیاری از روایات تهذیب الأحکام و استبصار چنین است، یعنی شیخ صدوق و شیخ طوسی راویان آغاز سند را حذف کرده و روایت را از آخرین راوی امام نقل می کنند.

منقطع

شامل هر حدیثی است که به هر صورتی به معصوم متصل نباشد و از آغاز سند، یا از وسط یا از آخر سند یک، یا چند راوی ساقط شده باشند. بر این اساس اصطلاح منقطع شامل شش قسم از اقسام حدیث فاقد اتصال سند خواهد بود. اما منقطع به معنای اخص - که اصطلاح منقطع بیشتر در این معنا شناخته شده است - روایتی است که از وسط سند آن یک راوی حذف شده باشد.^۲ البته تعاریف دیگری نیز برای منقطع گفته شده است. این اصطلاح از جمله اصطلاحات کم کاربرد به شمار می رود.

مرفوع

دارای دو تعریف است :

۱. هر حدیثی که به معصوم علیه السلام نسبت داده شود مرفوع است؛ اعم از آن که متصل باشد، یا منقطع. طبق این تعریف اصطلاح مرفوع در برابر دو اصطلاح موقوف (= روایت منتسب به صحابی) و مقطوع (= روایت منتسب به تابعی) قرار دارد.

۱. همان، ص ۲۱۵؛ میر داماد، الرواشح السماویة، ص ۱۲۸.

۲. عثمان بن عبد الرحمن، پیشین، ص ۵۶.